

УДК 159.9

Потанова С.М., здобувач кафедри психології, філософії та освітніх технологій Української інженерно-педагогічної академії

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ СИЛОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРОТИСТОЯНЬ

У статті досліджене роль саморегуляції працівників силових підрозділів в забезпеченні ефективності його діяльності та роль превентивних засобів підготовки працівників до утруднюючих умов діяльності. Професійна діяльність працівників силових підрозділів під час громадських протистоянь має свої особливості, які вимагають окрім професійної компетентності працівника, а й певних особистісних якостей (зокрема в мотиваційній сфері), що приділяють ефективність його фахової діяльності.

Ключові слова: громадські протистояння, екстремальна ситуація, професійна діяльність, особистісні якості, саморегуляція, самоконтроль.

В статье исследовано роль саморегуляции работников силовых подразделений в обеспечении эффективности его деятельности и роль превентивных средств подготовки работников к усложненным (экстремальным) условиям деятельности. Профессиональная деятельность работников силовых подразделений во время общественных противостояний имеет свои особенности, которые требуют кроме профессиональной компетентности работника определенных личностных качеств (в частности в мотивационной сфере), определяющих эффективность его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: гражданские противостояния, экстремальная ситуация, профессиональная деятельность, личностные качества, саморегуляция, самоконтроль.

Постановка проблеми. Особливостями умов діяльності та підготовки співробітників силових структур на Україні було те, що більш 20 років істотних громадянських протистоянь на Україні не було або вони проходили згладжено та без великих жертв. Зараз ситуація кардинально змінилася. Демографічно громадянські протистояння можуть зачіпати великі маси людей, географічно охоплювати великі території, регіони. Градус громадянських протистоянь зріс, учасники масових протестів можуть бути вкрай агресивно налаштовані, мати в руках зброю, вживати її проти інших людей: правоохоронців, можновладців, чиновників, прихильників іншої політичної ідеології, пересічних громадян. До загрози внутрішніх збройних конфліктів додалася загроза зовнішньої військової інтервенції.

Політична ситуація на Україні і навколо України сильно загострила соціальні проблеми країни, що підштовхнуло додаткову активізацію маргінальних сил у суспільстві. Відмітимо, що саме на працівників силових підрозділів покладені повноваження врегулювання найбільш небезпечних та антисоціальних проявів, ліквідація порушень громадського порядку, як за рахунок попереджувальних засобів, так і через застосування різних засобів силового примусу, в тому числі й фізичної сили, зброї, техніки.

Можна казати, що зараз діяльність працівників правоохоронних органів постійно протікає в важких, небезпечних для життя обставинах, в тому числі й пов'язаних із силовими суспільними конфліктами та збройними протистояннями. Такої кризи, як зараз, Україна не переживала ще ніколи.

Як показали події останніх місяців, правоохоронці в більшості оказались не готовими до дій в таких умовах. Та в більшості випадків - це не фізична неготовність, не відсутність тактичної або вогневої підготовки, ми спостерігаємо відсутність психологічної готовності до дій в умовах громадянських протистоянь.

Проблеми дослідження саморегуляції співробітників силових структур в умовах громадянських протистоянь, вивчення її як професійно важливої якості працівників силових підрозділів має велике практичне значення для організації ефективної професійної праці, запобігання порушенням психіки, подолання наслідків перевантажень та захисту психічного здоров'я працівників. Всі наведені вище причини обумовили вибір напрямку дослідження.

Об'єкт досліджень – професійна діяльність та підготовка працівників силових структур.

Предмет дослідження – саморегуляція в системі підготовки працівників силових структур під час громадянських протистоянь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В поточний час проблема функціонування емоційно - вольової сфери психіки в екстремальних умовах діяльності досить активно розробляється в межах юридичної та психології діяльності в особливих умовах (С. Бочарова, В. Бодров, Б. Ломов, Н. Лук'янова, О. Польшин, О. Тимченко), психології праці та професій (В. Бодров, Е. Зеєр, В. Шадріков), акмеології (О. Бодальов, О. Деркач, В. Зазикін та ін.), психології екстремальних ситуацій (Ю. Олександрівський, О. Лобастов, В. Моляко), психології управління (О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська), психофізіології (А. Новокатикян, В. Медведев).

Відмічаючи високу цінність цих досліджень, треба звернути увагу на те, що всі ці дослідження присвячені, в основному, проблемі корекції та нейтралізації вже отриманих деформацій та негативних психічних наслідків. Вони, на наш погляд, недостатньо висвітлюють тематику попередження порушень психіки та особистості, мало приділяють уваги організації профілактичних заходів, що підвищують опірність психіки суб'єкта емоційного стресу при здійсненні діяльності в особливих умовах (особливо - під час громадянських протистоянь).

Треба з'ясувати, чому фактор профілактики є настільки важливим. Не будемо приховувати, що підготовка та діяльність правоохоронців в Україні не тільки не є досконалою, а зазнає прямих деформацій. Зараз діяльність силових структур не критикує тільки ледачий. Масові випадки корупції, злочинність в самих силових структурах, низький рівень контролю та підготовки співробітників - все це ознаки нашої дійсності. Багато років відбувалось зростання силових структур з кримінальними угрупованнями, криміналізація силових структур.

Силові підрозділи, як і інший «адміністративний ресурс» використовувалися в політичній грі, їх використовували на користь той, або іншої політич-

ної сили для захисту власних інтересів та тиску на табір противників. Як наслідок, по-перше силові структури були спрямовані на захист інтересів можновладців, а не на захист пересічних громадян. По-друге, сьогодні ми маємо занадто «політизовані» регіональні силові підрозділи, що керуються власними політичними симпатіями або антипатіями, а не інтересами закону, порядку, громадської безпеки.

Як наслідок ми бачимо вкрай негативні прояви в діяльності силових структур зараз:

- ознаки втрати самоконтролю;
- дезертирство;
- відмову або ухилення від виконання обов'язків;
- невмотивовану жорстокість;
- власні протиправні дії;
- розмивання моральних норм.

Суспільні зміни породжують зміни у професійній сфері, вона, в свою чергу, починає висувати підвищені вимоги до людини-працівника. Складні процеси, що відбуваються у країні на фоні криз, конфліктів та змін в політиці, економіці, суспільній свідомості, породжують такі зміни професійної діяльності силовиків, що висувають нові та більш жорсткі вимоги до особистості працівника силових структур. Важливою, як що не головною, частиною таких вимог є вміння управляти собою, своєю поведінкою.

Таким чином перелічені соціальні, економічні, інформаційні процеси для особистості сучасного працівника силових підрозділів стають природнім потужним чинником його розвитку, вдосконалення саморегуляції особистості. Спеціальні психологічні засоби підготовки фахівця можуть спрямовувати та вдосконалювати цей процес.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні велика увага повинна приділятися якості підготовки та підтриманню рівню майстерності працівників силових підрозділів, що мають запобігати злочинам, забезпечувати законність та громадський порядок. Під час виконання службових обов'язків працівники мають бути витриманими, уважними, політично не «заангажованими», та неупередженими у своїх діях.

Професійна діяльність має такі особливості, що вимагають не тільки професійної компетентності працівника (фізичної, тактичної, вогнєвої, інтелектуальної підготовки тощо), а й певних особистісних якостей, що забезпечують ефективність його фахової діяльності. Окрім цього працівник не може втрачати самоконтроль у складних ситуаціях. Саме ефективна саморегуляція та самоконтроль фахівця забезпечують коректність його професійної взаємодії, поведінки в екстремальній обстановці та адекватність реагування на складні обставини, що склалися.

В умовах громадянських протистоянь працівники силових структур зіштовхуються із злочинцями та злочинами, озброєним опором, складною оперативною обстановкою, підвищеною відповідальністю за наслідки своїх дій тому, що наслідки силового врегулювання громадянських конфліктів завжди є важкими.

Окрім цього працівник відчуває фізичне перевантаження (для прикладу, застосування засобів захисту, перенесення збройних та технічних засобів, пе-

реїзди, фізичні навантаження під час протистоянь), він не завжди має повноцінний відпочинок (може чергувати декілька днів без зміни та відпочинку, декілька днів спати в непристосованому місці, знаходитись просто неба). Він відчуває великий психічний тиск, стреси, що пов'язані з морально важкими умовами праці, насильством, ненадійністю засобів захисту.

Психічне перевантаження та стреси можуть викликати брак інформації, висока відповідальність за наслідки силових дій, агресія та жорстокість, моральні коливання. Важливим чинником стресу є невизначеність статусу працівника у конфлікті, оцінка одних і тих дій групами людей може значно відрізнятись. З боку одних людей ти будеш героєм, за оцінкою інших - злочинцем. Сьогодні працівники силових підрозділів «де-факто» є учасниками бойових дій. Згадайте, наприклад, ситуацію з суспільною оцінкою учасників бойових дій у Чечні, спектр оцінок в залежності від політичного табору буде змінюватися від «визволителів» до «катів» чеченського народу. Саме з таким розкидом зараз зіштовхуються і українські правоохоронці.

Наслідками емоційних перевантажень (фізичних, психічних, інформаційних), стресів є різноманітні психічні порушення, незадоволеність працівника, зниження якості виконання діяльності, або ухилення від неї, погіршення результатів праці, деформації особистості.

Оперативні ситуації громадянського протистояння здійснюють на працівників правоохоронних органів значний психологічний вплив. Вони створюють багато труднощів психологічного характеру при вирішенні оперативних завдань.

Адекватна реакція працівника на такі умови має вплив на успішність його дій, вони (умови) вимагають від персоналу психологічної стійкості, додаткової підготовки, вміння діяти в таких обставинах. Тому таким важливим з точки зору ефективності праці є саморегуляція працівника при виконанні професійних обов'язків.

Незадовільний рівень саморегуляції, недостатня психологічна готовність до дій в напружених, екстремальних ситуаціях, що супроводжують працю силових підрозділів, негативно впливають на виконання службових завдань, стають причиною помилок, непрофесійних дій, що можуть загрожувати небажаними наслідками.

В умовах громадянських протистоянь працівник, що втрачає самоконтроль, не тільки не може якісно виконувати професійні обов'язки, а й може потрапити під вплив злочинців, що не тільки не сумісно з виконанням завдань, а може повернути діяльність працівника проти суспільства, громадського порядку, що він признаний забезпечувати.

Ми знаходимо в психологічній літературі багато відповідей на питання, як подолати стрес, що вже виник, або як боротися з важкими наслідками стресового перевантаження, як долати психологічні наслідки перенесеного стресу. Але нам зрозуміло, що важливим питанням є запобігання стресовим перевантаженням та всі форми запобіжних заходів щоб упередити виникнення стресу.

Для питання саморегуляції діяльності та поведінки обов'язковою передумовою ефективності дій працівника є його попередня ґрунтовна психологічна підготовка. При чому, якнайкраще забезпечити ефективність діяльності в

критичних, психологічно складних обставинах можуть лише превентивні заходи, комплексна професійна підготовка, яка має на меті формування не тільки правової, вогневої, тактико-спеціальної, фізичної, але й обов'язково навичок саморегуляції.

Окрім того ми вважаємо доцільним попередню корекцію сфери мотивації, уявлень працівника про професію, професіонала, склад професійної діяльності, обов'язки, моральні правила та норми, якими повинний користуватися працівник.

Саме мотиви та ціннісні орієнтири працівників можуть скласти тверду базу його особистості та запобігти негативному впливу стресу в наслідок екстремальних ситуацій під час виконання службових обов'язків.

На недостатньо підготовлених у професійному, моральному і психологічному відношенні працівників складні ситуації та діючі чинники здійснюють негативний вплив. В таких працівників переважають: занепокоєння, розгубленість, нерішучість, уповільненість реакцій; страх невдачі. В емоційній сфері спостерігається перехід інтенсивності психічної напруги за межі корисності. В діяльності виникає підпорядкування своєї поведінки мотиву її уникнення (замість прагнення до виконання завдань в повному обсязі, максимально можливого успіху).

Брак підготовки при діях в екстремальних умовах впливає не тільки безпосередньо на волю працівника. В інтелектуальній сфері недосконалість підготовки проявляється як погіршення кмітливості, спостережливості, адекватності оцінки обстановки, прояви погіршення пам'яті, виникають ілюзії сприйняття. Взагалі в працівника відбувається зниження активності, наполегливості, спритності і винахідливості; постійне почуття слабкості, втоми, безсилля, невміння мобілізуватися. Працівник хоче уникнути важкої ситуації, позбутися відповідальності. Він відчуває гостре почуття самозбереження (воно часом може охопити всю свідомість і стати єдиною спонукою поведінки), зростає дратівливість, фрустрованість. Ситуація в деяких випадках може доходити до повної втрати контролю над собою.

Має значення сила стресового фактору. Поки психічне напруження не перевищує певної межі, професійні дії працівника є енергійними, активними, швидкими, увага поліпшується, розум працює швидко й чітко, мотивація підсилюється, з'являється рішучість і сміливість, завдання виконуються з емоційним піднесенням, з інтересом. Коли напруження зростає та виходить за межу можливостей людини, настає дистрес, пригнічення функцій психіки, що викликає погіршення рівня виконання діяльності.

Тривале знаходження в негативному емоційному стані може привести до закріплення деформацій на рівні особистісних рис характеру (особистісна тривожність, дратівливість, нестриманість). Окрім негативного впливу на стан та особистість працівника, прояви негативних емоцій впливають на людей з оточення особи, порушують сприятливу атмосферу в трудовому колективі та в сім'ї людини, що знаходиться під впливом стресу.

Навіть, якщо професійна діяльність в поточний момент не пов'язана з підвищеним рівнем небезпеки, або складності, вона вимагає певного рівню вольових зусиль. Кожне професійне завдання потребує визначення цілі та

програми дій, подолання труднощів, мобілізації сил, вживання вольових зусиль для досягнення мети. Якщо рівень вольового зусилля недостатній, завдання не буде виконуватися належним чином (можна відмітити, що саме тому сьогодні проблема дослідження вольових якостей та саморегуляції викликає постійний інтерес вчених).

Під час здійснення службових зобов'язань працівник з недостатнім рівнем розвитку вольових якостей більш підвернений негативним впливам стресу, з якими не може боротися, він часто відчуває вплив негативних емоцій, потерпає від наслідків негативних емоційних станів, що понижують рівень та якість виконання професійних дій.

Саме вольові якості та мотивація грають головні ролі при управлінні психічними станами. Функції саморегуляції та самоконтролю полягають в наступному По-перше, відбувається усвідомлення характеру та рівня власних емоцій, потім робиться самооцінка фізичних та психічних ресурсів. Співробітник проводить рефлексію причин, що визвали певний емоційний стан. Далі він повинен прикласти вольових зусиль для подолання негативного стану та спрямувати себе на виконання професійних обов'язків при наявності негативного психічного стану.

Як ми вже відмітили, характер реагування на психогенні дратівники залежить не тільки від особливостей ситуації, але й від низки психологічних особливостей співробітника, що визначають його рівень саморегуляції. Зовнішні причини, пройшовши через внутрішні «умови» людини (цілі, мотиви, настановлення, переконання та інші психологічні особливості), завжди відображаються в її діяльності.

Ми бачимо зараз два головних напрямки превентивної роботи для запобігання стресовим перевантаженням. Перше пов'язано з оволодінням навичками корекції власних негативних станів. Друге - робота з мотиваційною сферою, формування адекватного уявлення про професію, власну діяльність, моральні норми, які лежать в основі обов'язків, що виконуються, формування адекватних мотивів діяльності під час виконання оперативних завдань.

Саме мотивація в багатьох випадках визначає емоційне забарвлення ситуації, що відбувається. Одні й ті ж ситуації для різних працівників можуть по-різному емоційно оцінюватися працівниками. При зміні відношення працівника до ситуації змінюється і її суб'єктивна оцінка. Отже, виняткового значення набуває характер мотивації працівника. При цьому мотивація опосередковано впливає на оцінку ситуації та стан людини, саморегуляція (що розглядається нами як чинник психологічної підготовленості до виконання обов'язків) коригується завдяки зміні суб'єктивного ставлення до подій, що відбуваються.

На недостатньо підготовленого співробітника з низьким рівнем саморегуляції психогенні чинники складних ситуацій діють негативно, на психологічно стійких – позитивно. При мобілізації працівником міліції внутрішніх резервів відбувається поліпшення його діяльності. Якщо працівник недостатньо володіє собою ускладнюється прояв сформованих якостей, навичок, умінь.

Висновки. Психологічна готовність до виконання професійних обов'язків розуміється нами як сукупність сформованих і розвинених профе-

сійних і психологічних властивостей, що відповідають реаліям службової діяльності і є виступають внутрішньою умовою її здійснення. Психологічна готовність формується під час професійної підготовки працівників.

Саме тому для підготовки працівників силових підрозділів до можливих умов діяльності в екстремальних ситуаціях треба приділити додаткову увагу превентивним заходам, питанню формування мотивації, саморегуляції та самоконтролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акмеология: Учебное пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. — СПб.: Питер, 2003. — 256 с.: ил. — (Серия «Учебное пособие»).
2. Александровский Ю. А. Психогении в экстремальных условиях / Ю. А. Александровский, Лобастов О. С., Спивак Л. И., Щукин Б. П. — М.: Медицина, 1991.
3. Бандурка А. М. Профессионализм и лидерство / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская —Х. : Титул, 2006. — 578 с.
4. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов /В.А. Бодров — М.. ПЕР СЭ, 2001 — 511 с — (Современное образование).
5. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы / В. А. Бодров — М.: Институт психологии РАН, 1995.
6. Бодров В. А. Утомление авиационных специалистов // Справочник авиационного врача / Под ред. С. А. Бугрова, П. В. Васильева, В. А. Пономаренко, В. Ф. Токарева. — Кн. 2. М.: Воздушный транспорт, 1993. С. 123–148.
7. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер — Екатеринбург, 1997. — 244 с.
8. Медведев В. И. Эмоциональные состояния // Физиология трудовой деятельности / Под ред. В. И. Медведева. - СПб.: Наука, 1993. - С. 161–208.
9. Навакатилян А. О. Физиологические механизмы утомления // Физиология трудовой деятельности / Под ред. В. И. Медведева. - СПб.: Наука, 1993. - С. 83–106.
10. Польшин О. К. Основы психології саморегуляції: навч. посіб.. — Краматорськ: КЕГІ, 2005. — 352 с.
11. Тимченко О. В. Сидром посттравматичних стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування. — Харків: УВС, 2000. — 268 с.
12. Шадриков В. Д. Проблема системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков — М., 1982.— 250 с.